

Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP'nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi¹

Hüseyin Gül

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta: gulhuseyin@yahoo.com

Özet: *Demokrasi, tanımlanması güç ve çeşitleri çok olsa da, tüm dünyada genel olarak kabul görmüş bir yönetim biçimidir. Bu çalışmada, demokrasi tartışmalarına yer verilerek, AKP'nin anayasal reform ile amaçladığı demokrasi anlayışı sorgulanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle demokrasi türleri üzerine kuramsal yaklaşımlar incelenmektedir. Daha sonra ülkemizde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar gelişen ve yerleşen demokrasi anlayışının özellikleri saptanmaya çalışılmaktadır. Son olarak da, AKP'nin anayasa reformu çerçevesinde ve uygulamalarıyla ortaya koyduğu demokrasi anlayışı eleştirel olarak çözümlenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Türkiye, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), cemaat temelli çoğunlukçu demokrasi*

An Analysis of AKP's Constitutional Reform Initiative and View of Democracy within the Context of Theories of Democracy

Abstract: *Despite the varieties in its kind and difficulties in defining the term, democracy is the most widespread political regime in the world. This study aims to present a short review of the theories of democracy and to analyze what type of democracy the AKP (Justice and Development Party) Government proposes in its latest constitutional reform packet. For this purpose, first the types and theories of democracy are reviewed. Then, there is an attempt to determine the characteristics of Turkish democracy that have established since the last years of Ottoman Empire and the first years of the Republic. Finally, presented is a critical analysis of the AKP's view of democracy which could be identified in its constitutional reform packet and implementations.*

Keywords: *Democracy, Turkey, Justice and Development Party (AKP), community based majoritarian democracy*

---

¹ Bu çalışmanın son halini almasında, ilk taslakları okuyarak katkı yapan Songül Sallan Gül'e, İhsan Kamalak'a, Hande Özdamar'a, Cem Ergun'a ve Hakan M. Kiriş'e teşekkür ederim.

Gül, H., 2008, "Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP'nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi", *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2), Ocak-Nisan, s. 159-180.

Demokrasiyi Tanımlama Sorunu

Sözcük olarak temsili, çoğulcu, doğrudan, liberal, ekonomik, kapitalist gibi olabildiğince değişik sıfatlar alması, demokrasinin kavram olarak anlaşılmasını ve evrensel bir tanımının yapılmasını güçleştirmektedir (Sartori, 1996: 8). Bu güçlüğü rağmen demokrasinin; *hiç kimsenin kendi kendini seçemeyeceği, hiç kimsenin kendisini yönetme yetkisi ile donatamayacağı ve dolayısı ile hiç kimsenin bağısız ve koşulsuz bir iktidar savında bulunamayacağı bir sistem* olarak tanımlanması olanaklıdır (Sartori, 1996: 225). Barry'ye (2004: 321) göre demokrasinin günümüzde ayırt edici ve diğer sistemlerden üstün yanı; yönetilenleri yönetime katılan, seçen ya da onaylayan olarak daha fazla şekilde bu süreçlere dâhil edebilen mekanizmalara sahip olması ve yönetimi daha geniş bir tabana yayabilmesidir.

Demokratik sistemlerde, toplumun tercihleri doğrultusunda bir yönetimin oluşması beklenir. Özgür ve adil seçimler sonucunda oluşacak çoğunluğun yönetim hakkı, demokrasilerin temel ilkelerindedir. Ancak bu ilke, çoğunluğun, diğer muhalif ya da alternatif görüşleri tamamen dışlayarak, katılım, tartışma ve uzlaşma süreçlerini işletmeksizin kamusal kararlara varması anlamı taşımaz. Bu demokratik bir yönetim anlayışından çok, "karara ulaşmanın en çabuk ve kaba yolu" olup, diktatörlük rejimlerini çağırıştırır (Beetham ve Boyle, 1998: 21).

Demokrasilerin "çoğunluğun diktatörlüğüne" dönüşmesi tehlikesine; Montesquieu, John Locke, Alexis de Tocqueville, Amerikan demokrasisinin kurucularından James Madison gibi düşünür ve devlet adamlarınca yüzyıllarca önce dikkat çekilmiştir. 1930'larda özellikle Avrupa'nın gelişmiş toplumlarında iktidara gelen faşist yönetimler, çoğunluğun gücünün diktatörlüğe dönüştüğü açık örnekleri oluşturmuşlardır. Bu diktatörlükler, toplumlarını II. Dünya Savaşı'na sürüklemişler ve insanlık dramına yol açmışlardır. Bu deneyimler sonucudur ki, "güçler ayrılığı" ilkesinin daha da geliştirilerek anayasalarda düzenlenmesinin ve kurumsallaştırılmasının zorunluluğu açık seçik ortaya çıkmıştır. Güçler ayrılığı ilkesi gereği; yürütme, yasama ve yargının ayrıştırılarak, mutlak iktidarın sınırlandırılması amaçlanır. Çoğunluğun yönetim hakkının tiranlığa-diktatörlüğe dönüşmesinin engellenebilmesi için, "güçler ayrılığı" ilkesinin yanı sıra; yönetimi dizginlemeye yardımcı olan diğer ilke, kurum ve mekanizmaların geliştirilmesinin gerekliliği de görülmüştür. Demokratik bir sistemin vazgeçilmezi olan ya da onu güçlendiren diğer temel düzenleme ve kurumlar şöyle sırlanabilir:

- ◆ Yasa koyucuların ve yönetimin; insanların onuruna ve yaşamına, kişilerin temel haklarına ve özgürlüklerine saygılı olması
- ◆ Hak ve özgürlüklerin anayasal güvencede olması
- ◆ Yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi
- ◆ Hukuk devleti ve yargı bağımsızlığı ilkeleri
- ◆ Yönetimin kendini evrensel hukuk kuralları ve hukuk devleti anlayışı ile bağlı sayması

- ♦ Siyasal, yönetsel ve hukuksal olarak hesapverebilir, yansız, laik ve şeffaf bir devlet anlayışı
- ♦ Halkın eğilimlerini ve istemlerini daha iyi yansıtacak ve denetimini sağlayacak yaygın katılım hakkı
- ♦ Siyasal çoğulculuk ve azınlıkta kalan görüşlerin yaşam hakkı
- ♦ Gelişmiş ve yerleşmiş bir demokrasi kültürü ve sivil toplum anlayışı
- ♦ Sosyal devlet ilkesi gereği temel kamusal hizmetlere ve yaşam standardına herkesin hakkaniyetli erişimi

Demokrasilerde yanıt aranan temel sorular; "kim yönetecek, yönetenler nasıl belirlenecek ve nasıl yönetecek, yönetenlerin diktatörlük tuzağına düşmesi nasıl engellenecek, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri nasıl korunup geliştirilecek ve yönetilenlerin yaygın ve daha etkin katılımı nasıl sağlanacak?" şeklinde sıralanabilir (Gutmann, 1993: 411). Norman, "kim yönetecek?" sorusunun yanıtına göre, demokratik ve demokratik olmayan rejimleri ayırmanın olanaklı olmadığını belirtir. Yazar, Popper'e de gönderme yaparak, esas önemli sorunun "siyasal kurumlar, yetersiz ya da kötü yöneticileri diktatörlük tuzağına düşmekten alıkoyacak biçimde nasıl düzenlenmelidir?" olduğunu belirtir (Norman, 1993: 254).

Demokrasilerde, bu soruların yanıtları hem anayasalarda yanıt bulur; hem siyasal kültürde yer bulur; hem de uygulamada yerleşik bir biçim alır. Ancak bu soruların tek bir doğru yanıtı yoktur. Dünyada birbirinden farklı pek çok siyasal sistem demokratik olarak nitelendirilmekte ve farklı demokrasi türleri ortaya çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: Doğrudan demokrasi, liberal temsili demokrasi, sınırlı liberal temsili demokrasi, katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi, çoğulcu demokrasi, Schumpeterci demokrasi, ekonomik demokrasi (özyönetim), tek parti demokrasisi, radikal demokrasi, sosyal demokrasi, demokratik yönetim vb (Tekeli, 2006: 51-52; Schmidt, 2002; Dahl, 1998: 102-103; Gutmann, 1993; Held, 1992: 12; Barry, 1981; Schumpeter, 1943). Ayrıca, sosyalist demokrasi ve türlerinden de bahsedilmektedir (Trend, 1996: 12-13). Ancak, çalışmanın kapsamı ve amacı açısından, sosyalist demokrasi tartışmalarına bu çalışmada yer verilmemektedir.

Demokrasi Türleri ve Gelişimi Üzerine Bir Tartışma

Liberal Temsili Demokrasi ve Türevleri

Batıda 18. ve 19. yüzyılda gelişen ve yaygın olarak yerleşen demokrasi türü *liberal temsili demokrasidir*. Bu demokrasi anlayışının zaferi özellikle 1989 sonrasında açıkça ilan edilir olmuştur (Trend, 1996: 7). Bu demokrasi anlayışında; bir yandan devletin ve organlarının kullandığı gücün, diğer yandan da bu güce konulacak sınırların meşruiyet kaynakları açıklanmaya çalışılır (Held, 1992: 15). Yasal ve ussal meşruiyet, liberal temsili demokrasilerde kabul dilen temel meşruiyet biçimidir. Liberal temsili demokrasi, özerk ve rasyonel olarak kendi çıkarları doğrultusunda karar

alabilen birey anlayışına dayanır (Trend, 1996: 11). Böyle bir bireycilik anlayışını tamamlayan ve liberal temsili demokrasi anlayışından bahsetmemizi olanaklı kılan diğer ilke ve araçlar ise şöyle sıralanabilir (Mouffe, 1996; Trend, 1996: 11–12; Duverger, 1986: 71; Goodwin, 1982: 173):

- ◆ Bireysel özgürlükler
- ◆ Yasalar önünde eşitlik
- ◆ Siyasal eşitlik
- ◆ Ulus (halk) egemenliği
- ◆ Serbest ve yarışmacı seçimler
- ◆ Çoğunluğun yönetim hakkı
- ◆ Yasaların üstünlüğü
- ◆ Temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencede olması
- ◆ Yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi
- ◆ Serbest piyasa sistemi
- ◆ Tüm bunları işlevsel kılan bir demokrasi, hoşgörü ve uzlaşma kültürü

Zaman içinde liberal temsili demokrasinin değişik türevlerinin de geliştiği görülmüştür. *Sosyal demokrasi*, liberal temsili demokrasinin özellikle sosyoekonomik yönden eksikliklerini tamamlayarak, ona daha aktivist ve genişlemeci bir açılım getirmiş, daha toplumsal ve eşitlikçi bir boyut katmıştır (Schmidt, 2002: 155). Bu anlayışta, demokratik rejimin sağlıklı işleyebilmesi için ekonomik pastanın büyütülmesinin yanı sıra, bu pastanın sosyal devlet uygulamalarıyla eşit paylaşılmasına ve paylaşım sürecinde örgütlü kesimlerin özellikle işçi sınıfının pazarlık gücünün ve katılımının artırılmasına önem verilir. Ayrıca, sosyal devletin sosyal güvenliğin sağlanmasında ve piyasada oluşan eşitsizliklerinin giderilmesinde etkin rol oynamasına, fırsat eşitliğinin ve eğitimin yaygınlaştırılmasına ve serbest piyasanın tam rekabetçilik özelliğinin geliştirilmesine vurgu yapılır (Lipset, 1993; Galbraith, 1996). Piyasanın tam rekabetçi bir biçimde işlemediği, etkin çalışmadığı, temel toplumsal mal ve hizmetleri üretmediği durumların olacağı savunularak, devletin piyasayı kontrol etmesi, piyasaya müdahale etmesi ve gerekiyorsa doğrudan üreterek ya da kaynakları yeniden dağıtarak piyasanın yarattığı eşitsizlikleri gidermesi savunulur (Schmidt, 2002: 155). Yani sosyal devlet ilkesi benimsenir.

Sosyal demokraside, siyasal demokrasinin, siyasal hakların, bireysel hak ve özgürlüklerin tüm toplumsal kesimlere yaygınlaştırılması amaçlanır. Yasalar önünde eşitlik ve serbest piyasa ilkeleri bu amacı gerçekleştirmek için yeterli görülmez. Devletin karışımından uzak biçimde ve kişisel özgürlüklerini kullanarak kişilerin serbest piyasa ortamında bağımsız tercihler yapabilmesi için, herkese gerekli olanakların, yeterli ekonomik kaynağın ve temel fırsat eşitliğinin sağlanması zorunlu kabul edilir. Bunun için, sosyal haklar ve sosyal devlet anlayışı uygulamaya geçirilmelidir. Dolayısıyla, özellikle alt gelir gruplarının ve yoksulların yasalarla tanınan özgürlüklerini anlamlı bir şekilde kullanabilmeleri için sosyal devletin önlemler alması, piyasaya ve gelir

dağılımına müdahale etmesi, kamu hizmetlerinin herkesçe erişilebilirliğini sağlaması savunulur (Schmidt, 2002: 155-163; Giddens, 2000: 13; Gutmann ve Thompson, 1996: 322; Duverger, 1986: 23-24; Barry, 1981: 208).

Sosyal demokrasinin, sosyal devlet programlarından yararlanmak ya da yeni sosyal programlar isteyen halk kitlelerinin ya da işçi sınıfının talepleri nedeniyle gittikçe büyüyen bir sosyal devlete ve bürokrasiye yol açtığı yönünde eleştiriler 1970'lerden itibaren yaygınlaşmıştır. Bu eleştirileri dile getiren yeni liberaller, sosyal demokrasi anlayışında, işçi sınıfının ve özellikle çıkar gruplarının isteklerinin demokratik süreçler içinde meşru görülmesinin kitlesel talepleri artırdığını ileri sürmektedir (Lowi, 1995; Hayek, 1993). Kitlesel katılımın artmasının ise, genel olarak halk ile çıkar ve baskı gruplarının taleplerinin çeşitlenmesine yol açarak, demokratik sistemin yönetilebilirliği sorununa yol açtığı belirtilmektedir. Bu iddiaların ürünü olarak, Anayasal İktisat görüşünü benimseyen yeni liberaller, devletin görevlerinin ve sorumluluklarının, özellikle de harcama yetkilerinin, anayasada açıkça sınırlandırılmasını savunmaktadır. Böylece sosyal demokrasinin yol açtığı, kontrolsüz harcama yapan iktidarların ve sosyal devletin sınırlandırılması da sağlanabilecektir. Bu eleştiriler dillendirenler, sınırlı bir temsili demokrasi anlayışı ortaya koymaktadırlar. Böylece, demokrasinin temel kurumu olan meclis iradesine sınır konulması ve devletin kamu yararına dahi olsa fazla harcama yapmasının önüne geçilmesi, dolayısıyla da piyasa süreçlerinin, aktörlerinin ve mekanizmalarının egemen kılınması amaçlanmaktadır.

Yeni liberal sınırlı demokrasi düşüncesinin en açık örneklerinden biri Schumpeter'e aittir. Schumpeter'in sınırlı demokrasi anlayışında, demokrasi bir araç ya da yöntem olarak görülür. Schumpeterci sınırlı demokraside, demokratik rejimin değerlerle ya da ideallerle açıklanması reddedilir. Demokrasinin, partiler arası yarış sonunda iktidara kimin geçeceğinin saptanmasına yarayan bir araçtan ibaret olduğu kabul edilir (Schumpeter, 1943: 242, 269). Demokratik bir sistemin ayırt edici özelliği, siyasal iktidarın yarışma sonucu elde edilmesidir (Schumpeter, 1943: 291).

Schumpeter'e göre, piyasa ve demokrasi birbirine benzer. Siyasal pazarda liderler halka mal yerine politikalar sunarak iktidar için yarışır ve partiler de onların yarışmalarını düzenleyen işletmeler gibidir. İlke olarak özgürlükleri kabul etmekle beraber, bu demokrasi anlayışında, kararlarını hızlı alıp, etkin bir biçimde uygulatabilmesi için, siyasal karar alma sürecinin merkezileştirilerek siyasal elitlerin içinden çıkacak güçlü bir politik liderin elinde toplanması ve profesyonel ve teknokrat kadroların ön plana çıkarılması öngörülür (Schumpeter, 1943: 291). Halk katılımı, karar alma sürecinin maliyetini artıran, süresini uzatan ve etkinliği azaltan bir yöntem olarak değerlendirilir. Halk katılımı sadece liderlerin-yöneticilerin seçiminde öngörülmüştür. Ancak, katılımın demokrasi için merkezi bir rolü yoktur (Schumpeter, 1943: 283).

Yeni Demokrasi Anlayışları-Arayışları

Liberal temsili demokrasinin sınırlılıkları ve sosyal demokrasi açılımına tepkisel biçimde geliştirilen daha sınırlı yeni liberal yaklaşımlar, demokrasi anlayışında yeni açılımları getirmiştir. Bu açılımların en önemlilerinden biri olan *çoğulcu demokrasi* anlayışı, farklı siyasi ve ideolojik görüşlerin yaşamasına, siyasi partiler ya da diğer örgütler çerçevesinde temsiline ve iktidarı ele geçirme ya da etkileme yarışına katılmasına olanak tanıyan bir sistemdir. Çeşitliliğe ve farklılığa hoşgörü ve anlayış benimsenir. Çoğunluğun yönetme hakkı kadar, farklı görüşlerin ifade edilebilmesi için özgürlükçü bir ortamın sağlanmasına önem verilir.

Çoğulcu demokrasi, farklı görüşte olan ve farklı politikalara sahip siyasal partilerin ya da grupların özgür ve eşit bir ortamda yarışmasını temel alır. "Çoğulculuk, bireylerin meydana getirdiği grupların siyasal sürece dahil olmasını öngören 'grup politikaları' ile de kuvvet kazanmaktadır" (Türküne, 2005: 203). Çoğunluğu elde edenlerin yönetime geldiklerinde, diğer görüşlerin de yönetime ve karar alma süreçlerine katılımını sağlanması ve bunun için gerekli mekanizmaları oluşturmaları gerekli görülür. Ancak, azınlıkta kalan görüşlerin ve küçük grupların da siyasal sistemde ve karar alma süreçlerinde temsiline verilen önemin abartılması, siyasal sistemde istikrarlı bir çoğunluk yönetiminin kurulmasını güçleştirebilmektedir. Ayrıca, sesi en çok çıkanların karar alma süreçlerinde eşitsiz temsiline yol açarak, daha haklı görünmesine ve kararlar üzerinde daha etkin olabilmesine yol açmaktadır. Bu ise uzun dönemde siyasal sistemin verimsizliğine, hatta krizine yol açabilmektedir.

Diğer bir demokrasi modeli olarak ileri sürülebilecek *toplulukçu demokrasi* anlayışında, liberalizmin bireysel haklar vurgusu ve evrensel eşitlik, özgürlük ve bireycilik anlayışları ile insanlığın her sorununa akılcı çözümler bulunabileceği ideali eleştirilir. Liberal temsili ya da sosyal demokrasi anlayışlarının, halkı güçsüzleştirdiği ve yönetimden uzaklaştırdığı savunulur. Çoğulcu demokrasi anlayışı da, etkili azınlıkların ve çıkar gruplarının seslerini rahatlıkla ve fazlasıyla duyurabilmesine olanak tanıdığı, ama gerçek ve etkin halk katılımına olanak vermediği için eleştirilir (Sallan Gül, Gül ve Okçu, 2004: 338-339). Young (1999: 175), grup çıkarı temelli demokrasi modelinde, yurttaşların özel dar amaçlarını bir yana bırakamadıklarına dikkati çeker. Yazar, kamusal bir ortamda bireysel ihtiyaç ve hedeflerin ötesinde, ortak ihtiyaç ve hedefler hakkında müzakere yapmaya ve bu amaçla diğer insanları tanımaya yeterli olanak sağlamadığı için çoğulcu ve liberal temsili demokrasi modellerini eleştirir. Toplulukçu yaklaşımda; yerel ve topluluk düzeyinde katılımı özendiren, aktif sivil girişimciliğe yer veren, herkesin kendi kültürel kimlikleriyle kamusal karar süreçlerine katılımını olanaklı kılan, topluluk kültürünün bir iç kamuoyu oluşturma aracına ve ahlakına dönüştürüldüğü bir demokrasi anlayışı savunulur (Touraine, 2002: 340-341; Sallan Gül, Gül ve Okçu, 2004: 339-340).

Liberal temsili demokrasiye ve diğer birçok demokrasi kuramına yöneltilen en önemli eleştiri, doğrudan katılım konusundaki yetersizlikleridir. Walzer (1983: 310), halkın demokrasilerdeki güçsüzlüğünün ve yetersiz doğrudan halk katılımının, paranın politik alandaki gücünden kaynaklandığını belirtir. Sandel (1988: 113) de benzer biçimde, paranın ve çıkar gruplarının politikadaki ve kamusal karar alma süreçlerindeki etkilerinin azaltılmasının, temsili demokrasi kurumlarının güçlendirilmesi ve halkın doğrudan katılımının artırılması açısından gerekli olduğunu savunur.

Aracı bir kurum olmadan uygulanan katılımcı demokrasi, Eski Yunan'da seçkinler arasında uygulanmış bir yönetim sistemidir. Modern zamanlarda geniş halk kitlelerinin, örgütlü grupların ve bireylerin daha etkin olarak siyasal sisteme katılmaları 20. yüzyıla, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısına özgüdür. 1960'lardan itibaren gelişen yeni sosyal hareketler, temsili demokratik sistemler üzerinde doğrudan katılım kanallarını açmaları yönünde daha fazla baskı oluşturmuşlardır. Gelişen teknoloji ve iletişim olanakları da demokrasilerin katılımcılığının artırılmasına katkı yapmıştır.

Katılımcı demokrasiyi, liberal temsili demokrasinin doğrudan katılıma olanak sağlayan bir türevi olarak görmek mümkündür. Kökleri de, düşünceleri Amerikan Demokrasi'sinin 19. yüzyıldaki incelemesine dayanan Alexis de Tocqueville'e kadar uzatılabilir. Ayrıca, Almond ve Verba (1963), 1960'lı yılların başında gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede yaptıkları bir çalışmada, katılımın önemini ortaya koyan bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmada yazarlar, halk katılımının, vatandaşların siyasal sisteme ilişkin tatmin düzeylerini artırıcı bir etki yaptığını saptamışlardır. Bu ve benzeri çalışmaların ışığında; *katılımın* genel olarak dört açıdan demokrasi için önemli olduğu vurgulanabilir:

- ♦ Bireylerin demokrasi düşüncelerini güçlendirir.
- ♦ Demokrasi kültürünün yerleşmesine yardımcı olur.
- ♦ Bağlılık, hoşgörü, eşitlik gibi ortak değerler ile toplumun ve kişinin içinde yer aldığı topluluğun gelişmesine katkı yapar.
- ♦ Demokratik kurumlara güveni artırarak, daha etkin çalışmasını sağlar.

Tüm vatandaşların doğrudan katılımı günümüzde olanaklı olmasa da, temsili demokrasinin daha katılımcı biçimde açılımına olanak sağlayan bazı öneriler vardır. Bunlar arasında; meclis, komisyon, konsey vb. toplantılarının televizyon yayını ile seçmenlere açık olması (*teledemokrasi*); komisyon, meclis, konsey vb. toplantılarının gündeminin oluşturulmasına halktan ya da demokratik kitle-sivil toplum örgütlerinden katkı alınması; kamusal karar verme süreçlerinde ilgili kesimlerin düşüncelerinin ve önerilerinin alınmasının zorunlu kılınması ve bu süreçlere yaygın katılımı sağlayacak süreçlerin açık tutulması gibi araçlar ya da yöntemler sayılabilir (Peters, 1996).²

² Demokrasilerde katılım mekanizmaları konusunda daha detaylı bilgi ve analiz için, *Toplum ve Demokrasi'nin* bu sayısında yer alan S. Ulaş Bayraktar'a ait yazıya bakılabilir.

Demokratik karar verme süreçlerinin varlığı, bu süreçlerin halk katılımına ve denetimine açık olması, kaynakların halk yararına kullanılması konusunda da önemli bir güvence sağlar. Ayrıca, bu süreçlerin varlığı, diktatörlüklere göre halk gereksinim ve tercihlerine daha uygun kararlar alınmasını sağlar (Dahl, 1998: 38, 44–61). Ancak, katılımın halktan çok belirli baskı ve çıkar gruplarından gelmesi, katılımcı demokrasilerin elitist ya da poliarsşik yönde dönüşmesine neden olmaktadır.

Radikal ve Müzakereci Demokrasi Modelleri

Katılımcı demokrasi modelinin yanı sıra, demokrasileri daha katılımcı hale getirmeyi amaçlayan farklı çabalar ve yaklaşımlar da vardır. Babbio (1987: 59), demokrasileri “daha demokratik” hale getirme çabalarında, liberal siyasal kurumların temel alınmasının gerekli olduğunu belirtir. Benzer olarak, O’Neil ve Austin (2000: 9–11, 187–189), demokratik sistemin, seçimle oluşan parlamentonun, bağımsız yargının ve tarafsız kamu hizmeti anlayışının, çoğulcu siyasal yapının daha sağlıklı işlemesine, barışçıl ve hoşgörülü bir toplumsal ve kültürel ortamın oluşumuna olanak sağladığına işaret eder. Radikal demokrasi düşüncesinin geliştirilmesine önemli katkı yapan Mouffe (1993: 192), demokratik devrimleri derinleştirme çabasında, liberal haklar ve özgürlüklerin temel alınması gerektiğini, ancak bunun “bireyci bir çerçevede değil, ‘demokratik haklar’ olarak ... liberal demokratik geleneğin öğeleri arasında başka bir türden eklemleme yaratılarak” yapılmasını salık verir.

“... böyle bir görev, örneğin anti-ırkçılık, anti-cinsiyetçilik ve anti-kapitalizmin müşterek eklemlemesine izin verecek yeni özne-konumlarının yaratılmasını gerektirir. Böyle mücadeleler kendiliklerinden yöndeşlik içine girmez ve demokratik eşdeğerlilikler yaratılmak için farklı grupların kimliklerini dönüştürecek yeni bir ‘ortakduyu’ (*common sense*) gereklidir. Öyle ki, bu ortakduyu sayesinde her grubun talebi öbürlerinininkiyle demokratik eşdeğerlilik uyarınca eklemlenebilir. Çünkü mesele yalnızca verili çıkarlar arasında bir ittifak oluşturma meselesi değil, tam da bu güçlerin kimliklerini dönüştürme meselesidir” (Mouffe, 1993: 193).

Radikal demokrasi anlayışında, liberal temsili demokrasi reddedilmez. Ancak, onun günümüzün post-modern ve küresel dünya koşullarına göre yeniden kurulması ve daha da demokratikleştirilmesi savunulur. Bu bağlamda liberal temsili demokrasi yeterli görülmez ve yalnızca kendi çıkarı peşinde koşan liberal bencil birey anlayışı (tüm özneleri tek bir konumuna indirgeyen Marksist sınıf anlayışı gibi) reddedilir (Mouffe, 1993: 186). Devlet ile sivil toplum arasında var olan ilişkilerde ve etkileşimde daha katılımcı bir çizgide, radikal bir değişiminin gerekliliği savunulur (Keyman, 1999: 11). Bu değişimde dikkate alınması gereken temel ilkeler olarak ise şunlar kabul edilir (Mouffe, 1996: 20; Walzer, 1983):

- ♦ Grupların ikincilleştirilmelerinin (*subordination*) ve ötekileştirilmelerinin önüne geçilmesi ve bunun için gerekli kaynak ve olanakların gruplara sağlanması;
- ♦ Toplumsal cinsiyet, din, mezhep gibi nedenlerle siyasal katılımı ve karar süreçlerine katılımı oluşturan yasal ya da *de facto* kısıtların kaldırılması;
- ♦ Bir grubun bir alandaki egemenliğini diğer alanlara yayma istek ve eylemlerini engelleyici nitelikte ve liberal temsili demokrasilerde öngörülenlerin ötesinde önlemlerin alınması ve mekanizmaların oluşturulması.³

Radikal demokrasi anlayışında, liberal demokrasilerde benimsenen çoğulculuğa olumlu bir yaklaşım vardır. Mouffe (1996), *sol liberal ve post-Marksist düşünürlerin liberal demokrasiyi, çoğulcu yorum çerçevesindeki açılımı bağlamında benimsediklerini belirtir*. Bu uzlaşmayı sağlayan ise; liberal temsili demokraside benimsenen özgürlük ve eşitlik anlayışlarının, değişik grupların ya da toplumsal kesimlerin ikincilleştirilmelerinin ve ötekileştirilmelerinin önüne geçilmesine olanak vermesi ve tek bir son uzlaşmayı⁴ dayatmayan çoğulcu radikal açılımların geliştirilmesine açık olmasıdır. Bireylerin yaşamlarını istedikleri biçimde düzenlemelerine; kendi belirledikleri amaçlarını kendi seçecekleri yol ve yöntemlerle gerçekleştirmelerine olanak tanıyan *çoğulculuk* ilkesi, liberal demokrasi anlayışının modern toplumlara yaptığı en temel katkılardan biri olarak değerlendirilir. Çoğulculuğu ve bireysel özgürlükleri garanti altına almak için geliştirilen din-devlet ayrımı, güçler ayrılığı, devlet ve hükümet gücünün sınırlandırılması amaçlı yapılar da liberal demokrasilerin en önemli katkıları arasında kabul edilir (Mouffe, 1996: 20). Bu yapılarıdır ki, bireylerin temel özgürlüklerine, totaliter devlete ve parti iktidarına ya da tiranlığa-diktatörlüğe karşı güvence sağlar (Mouffe, 1996: 21). Mouffe'ye (1996: 21) göre çoğulcu demokrasinin meşruiyetinin kaynağı, insan hakları, kişisel özgürlükler ve eşitlik için sağlanan anayasal güvencedir.

Radikal demokrasi anlayışında çoğulculuğun beraberinde getireceği çatışmaya da olumlu yaklaşılır. Farklı olana yok edilmesi gereken düşman gözüyle bakılmaz. Farklı olanlar, değerleri ve ilkeleri benimsenmiş olan bir demokratik sistem içinde ve o demokratik sisteme dahil toplumun ortak üyeleri olarak, birbirlerinin görüş ve düşüncelerini eleştirebilirler. Ancak, kendi düşüncesini savunma ve yayma hakkı, ne ölçüde farklı olursa olsun, tüm farklı kesim ve düşüncelerine tanınmalıdır (Mouffe, 1999: 755).

³ Konuya açıklık getirmek için; temsili demokrasilerde uzunca bir dönem, temsilcilerin ücret almaması ya da sembolik ücretler alması anlayışı savunulmuş ve uygulanmıştır. Halkın ya da ulusun temsiline ayrıcalığı ve onuru öne çıkarılmıştır. Ancak, bu yaklaşım tartışmaya açıktır. Temsilcilerin ekonomik güç sahiplerinin etkisine girmesinin kapısını aralayan bir anlayıştır. Bu bağlamda, seçilmiş siyasilerin, sınırlı bir kesimin baskısı altında kalmadan ve özerk bir biçimde, kararları genel kamu yararına alabilmeleri için, maddi olarak yeterli bir gelire sahip olmaları önemlidir.

⁴ Tek bir son uzlaşma, "*any dream of final reconciliation*"ın karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Radikal demokrasinin özgürlükçü ve çoğulcu anlayışının yanında, kamusal karar alma süreçlerinin daha fazla kamusal katılım ile karşılıklı görüş alışverişine açılmasına ve kolektif karar alma sürecinde meşruiyet ile ussallık arasında bir dengenin sağlanmasına öncelik veren demokrasi modeli ise *müzakereci demokrasi* olarak adlandırılmaktadır (Benhabib, 1996: 69). Müzakereci demokrasi, kararların toplumun tümüne açık kamusal müzakereler sonucunda oluşturulduğu ve sorunlara bu müzakereler sonucunda çözümler üreten siyasal sistem olarak tanımlanmaktadır (Cohen, 1997: 67). Müzakereci demokraside de çoğulculuk temel alınmakla beraber (Cohen, 1997: 72), kamusal tercih yapılması gereken konularda, katılımcı süreçlerde, karşılıklı görüşme ve tartışmalar sonucunda çözümler üretilmesine bir bağlılık öne çıkar. Herkesin eşit ve özgür bireyler olarak katılımına açık, ussal, hakkaniyetli, yansız ve herhangi bir zorlama olmadan işleyen müzakere süreçlerinin varlığı kritik önemde görülür (Benhabib, 1996: 69-70). Bu özelliklere sahip müzakere süreci ile bu süreç sonucunda oluşan çıktılar arasındaki bağın açık ve belirgin olması, belirtilen bu ilkelerle birlikte, müzakereci demokrasinin meşruiyetine temel oluşturur (Mouffe, 1999: 747; Cohen, 1997: 73).

Müzakereci demokrasi anlayışında, herkes için uyulması zorunlu tercihler ve idealler olduğu ön kabulü yoktur. Toplumu oluşturan kişi, grup ve kesimlerin değişik amaçları olabilir (Cohen, 1997: 72). Ancak, müzakereci demokraside, eşit kabul edilen bireylerin, özgürce ve akılcı bir biçimde seçenekleri değerlendirerek, ikna edici nedenler temelinde bir uzlaşya ve kamu yararı anlayışına ulaşabilecekleri kabul edilir. Bu kabuldür ki, müzakereci demokrasiyi, tek bir son uzlaşya aramayan radikal demokrasiden ayırır. Ancak, müzakere sürecinde, eğer ortak bir karara varılamaz ise, çoğulculuk, özgürlük ve eşitlik ilkelerini ihlal etmeyecek bir çoğunluk kuralına göre, kamusal kararların alınabileceği ya da bir uzlaşya ulaşılabilmesi kabul edilir (Cohen, 1997: 75).

Türkiye’de Demokratik Rejimin Gelişimi ve Özellikleri

Türkiye’de demokrasi serüveni Cumhuriyet öncesi dönemde başlar. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve Meclis-i Umumi ve II. Meşrutiyet bu serüvenin önemli kilometre taşlarıdır. Örneğin, Tanzimat Fermanı, bir padişah lütfu niteliğinde de olsa, Müslüman ya da gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasının temel haklarını güvence altına alan bir ferman niteliği taşır (Çandar, 1999: 20-21). 23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin temelleri ise, I. Meşrutiyet ile birlikte hayata geçen ve çok kısa süre de olsa görev yapan Meclis-i Mebusan’dır. I. Meşrutiyet aynı zamanda ilk Anayasa deneyimimiz olma özelliğini de taşır.

Cumhuriyetin ilanından hemen önceki ve hemen sonraki yıllar, anayasa ve hukuk alanında en radikal ve kapsamlı değişikliklerin gerçekleştirildiği yıllar olmuştur (Özbudun, 1993: 13). 1921 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”

modern anayasal demokrasi yönünde önemli bir adımdır. 1921 Anayasası'nda kabul edilen halk egemenliği ve güçler birliği ilkeleri doğrultusunda, Rousseau'cu bir "genel idare bütünlüğü" anlayışı benimsenmiştir. Bu çerçevede, yürütme dâhil bütün yetkileri kendinde toplayan bir meclis oluşturulmuştur. Yürütme (İcra Vekilleri Heyeti) yasamanın içinden ayrı bir güç olarak çıkmıştır. Ancak, bakanlar yasama organınca tek tek seçilmiştir. Genel olarak 1921 Anayasası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçişte, egemenliği ilahi temelden, laik bir bakış açısı ile halk ya da ulus temeline dayandırması açısından, demokrasinin gelişiminde ilk önemli aşamalardandır.

Ulus egemenliği ilkesini tamamlayan diğer reformlar 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Cumhuriyeti ilan eden ve anayasayı değiştiren yasa; TBMM'nin kendi üyeleri arasından bir cumhurbaşkanı seçmesi, cumhurbaşkanının TBMM'ce de uygun bulunacak bir başbakan ataması ve bakanlar kurulunun da başbakanca oluşturulması yöntemini getirmiştir (Koçak, 1992: 91-93). Böylece meclis hükümeti sisteminden parlamenter demokrasi anlayışına geçiş başlamıştır.

3 Mart 1924 tarihinde, diğer bazı önemli devrimlerin yanı sıra, halifeliğin de kaldırılması ile laik devlet ilkesine yönelik en önemli adım atılmıştır. 1921 ve 1924 Anayasalarına göre, "TBMM, millet adına egemenliği kullanan tek organdır." 1924 Anayasası'nda tek bir siyasal toplum ya da ulus ve bu ulusun aktif üyeleri olarak öngörülen vatandaşlık anlayışı çerçevesinde bireysel ve siyasal hak ve özgürlükler yer almıştır.

Hem 1921 hem de 1924 Anayasalarında, "ulusal egemenlik" kavramı ise parlamentonun varlığıyla kaynaştırılmış bir biçimde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini koruyacak en sağlam güvence, tek bir siyasal bütün olarak düşünülen ulus adına egemenliğin, kayıtsız ve şartsız olarak Meclis tarafından kullanılmasıdır. Meclis, ulusu temsil ettiğine ve egemenliği onun adına kullandığına göre, siyasal bütünlük olarak ulusu meclise karşı koruma düşüncesi yersiz ve gereksiz görülmüştür. 10 Nisan 1928'de İslam'ı devlet dini kabul eden 2. madde ile TBMM'ni şeriatı uygulamakla yükümlü kılan 26. madde Anayasadan çıkarılmıştır. 1937'de de laiklik ilkesi, diğer ilkelerle birlikte Anayasada yerini alarak, hayata geçirilmesi tamamlanmıştır. Kadınlar, 1930'da yerel seçimlerde ve 5 Aralık 1934'te genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını kazanmışlardır.

Demokrasi yönündeki son adımlardan biri de 1946 yılında çok partili sisteme geçişle atılmıştır. 1924-1925 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930-1931 yıllarında Serbest Fırka ve Ahali Cumhuriyet Fırkası deneyimleri yaşanmıştır. Ancak, bu deneyimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1945'te çok partili hayata geçişin temelinde ise; II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı sıkıntılar, karne uygulamaları, Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri'nin açılması gibi girişimlerin oluşturduğu tepki vardır.

Bunun yanında, uluslararası gelişmeler de çok partili demokrasiye geçiş yönünde baskı oluşturmuştur.

1924 Anayasası'nın ulusal egemenliğin sadece Meclis tarafından temsil edileceği anlayışının 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarı döneminde çoğunluğun tahakkümüne dönüşmesiyle, özgürlükler alanında ve muhalefet yapabilmeye ilgili ciddi sorunlara yol açmıştır. Bunun sonucunda, 1961 Anayasasında ulusal egemenliğin ve ulus iradesinin temsilinin yeniden yorumlanması ve düzenlenmesi, siyasal iktidarın sınırlandırılması, bireysel özgürlükler yanında sosyal hakların güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Milletten egemenliğini sadece TBMM eli ile değil, Anayasanın koyduğu esaslara göre ve Anayasada öngörülen yetkili organlar eliyle kullanacağı hükme bağlanmıştır. Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanlığı, yüksek yargı organları, mahkemeler gibi organlar da, TBMM ile birlikte milletin egemenliğinin somutlaştığı kurumlar haline gelmiştir. TBMM de, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisi ya da Senato olarak iki kanattan oluşmuş ve yasama organı içinde de ayrıca bir güçler dengesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, Anayasa Mahkemesi kurularak, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi sağlanmıştır.

"1961 Anayasası, çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı çerçevesinde tüm yetkileri yasama meclisinde toplayan bir anayasa düzeninden; çoğulcu demokrasi anlayışını yansıtan, meclisin yetkilerini çeşitli anayasal kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla dengelemeye çalışan bir 'frenler ve dengeler' sistemine geçilmiştir" (Özbudun, 1993: 13-14).

1961 Anayasası'nda 12 Mart 1971 sonrasında yapılan değişiklikler, özgürlüklerin sınırlandırılmasını kolaylaştırırken, yürütmeyi güçlendirmiştir. 1982 Anayasası, bu yöndeki eğilimleri daha da güçlü olarak yansıtmıştır. TBMM'nin iki kanatlı yapısına son verilmiş, temel hakların ve özgürlüklerin sınırlandırılması kolaylaştırılmış ve yürütme Meclis ve yargı karşısında güçlendirilmiştir. Bunun yanında, 1982 Anayasası'nda, güçler dengesi açısından, Cumhurbaşkanı özellikle hükümete karşı güçlendirilerek bir denge unsuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın, iktidar partisine ve Meclis çoğunluğuna karşı, anayasal düzenin işleyişini izleyen ve denetleyen konumu güçlendirilmiştir. 1961 Anayasası'nda özellikle sosyal haklar alanında sağlanan önemli gelişmelerden sonra, 1982 Anayasası'nda sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle, özellikle bireysel hak ve özgürlükler genişletilmiştir (Üskül, 2006: 31-35; Özbudun, 1993: 14). Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğü genişletilmiş; yasaların insan hakları konusunda Türkiye'nin imzaladığı sözleşmelere de uygun olması gerektiği anayasal kural haline getirilmiştir.

Türkiye'de Demokrasinin Kısa Bir Değerlendirmesi

Bu kısa tarihçe, geçmişte doğulu olma özellikleri daha ağır basan bir toplumda, Batılı bir ulus ve demokrasi inşa etme çabasının tarihçesi olarak okunabilir. Ulus ve ulus devlet anlayışı ve demokrasi yönünde adımlar her ne

kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıksa da, Cumhuriyet'le birlikte ciddi bir inşa sürecine girmiştir. Milli Mücadele ile başlayan ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Millet Meclisi'nin açılması ile devam eden süreç sonunda; Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan mutlak iktidara sahip bir saltanat yönetimine ve hilafete, din temelli millet ve tebaa anlayışına son verilmiştir. Eşit vatandaşlık, ulus devlet, laiklik ve ulusal egemenlik temelli parlamenter bir temsili demokrasi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu sistem ancak 1961 Anayasası ile şekillenmiştir. Ayrıca, din-cemaat temelli hukuk ve eğitim sistemi ve toplum yapısı yerine, çağdaş ve laik bir sistem ve yapı getirilmesi yönünde reformlar gerçekleştirilmiştir.

Kısacası, Cumhuriyet tarihi boyunca, halk tarafından seçilenler aracılığıyla kamusal iradenin siyasal sistemde yer bulduğu bir temsili parlamenter demokrasi sisteminin yerleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Kurulmaya çalışılan bu temsili demokrasi yapısında, din, mezhep, aşiret, sınıf, milliyet temelli siyaset reddedilmiştir. Onun yerine ulus egemenliği, vatandaşlık, laiklik, siyasal eşitlik ve bireysel haklar temelinde bir liberal temsili demokrasi kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda da, laik ve modern bir toplumsal ve siyasal sistem oluşturma ve temsili parlamenter demokrasiyi ulusal düzeyde yerleştirme konularında önemli bir başarı yakalandığını da belirtmek gerekir. 1940'ların ortalarına kadar seçimlerin iki dereceli yapılması ya da tek partinin egemen olması da bu genellemeye aykırı değildir. Ayrıca, kısa dönemli askeri müdahalelere rağmen, totaliter nitelikte faşist ya da sosyalist bir diktatörlük rejimine kayılmaması olumlu bir özelliktir. Bunun yanında, liberal temsili demokrasilerin genel özelliklerinden olan güçler ayrılığı ilkesinin kabul edilmesi ve yerleştirilmesi, yargı denetiminin önemli ölçüde yerleşmiş olması, temel hak ve özgürlüklere anayasal güvence sağlanması ve anayasal yargının kurulması gibi diğer önemli olumlu yönlerden de bahsedilebilir. 1960 sonrasında ise, kurulan liberal temsili parlamenter demokrasinin, güçler dengesini biraz daha öne çıkaran (Anayasa Mahkemesi'nin ve Senato'nun kurulması gibi), çoğulcu ve özgürlükçü bir nitelik kazandığı da görülmektedir.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, doğrudan katılım mekanizmalarının yaygınlaştırılması, birey bilincinin yerleştirilmesi, kadınların seçimle oluşan ulusal ve yerel meclislerde hakkaniyetli oranlarda yer almaları ve demokrasi kültürünün ve onun yapıtaşı olan müzakere ve uzlaşma kültürünün yerleştirilmesi gibi konularda arzulanan düzeyde başarı yakalanamadığı görülmektedir. Ayrıca, devletin piyasa ve sivil toplum karşısındaki güçlü konumu ile merkezîyetçi yönetim geleneği, demokrasinin gelişimini olumsuz etkileyen unsurlar olarak belirtilmektedir (Heper, 1992). Sivil toplum örgütlerine devlet, yerel yönetimlere merkezi yönetim karşısında tanınan haklar, özgürlükler, olanaklar ve özerklikler de günümüzde demokratik sistemlerin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Yerel özerklik ve yerinden yönetim anlayışı, demokratik kurumlar, ilkeler ve değerler hakkında sağlıklı bilgi ve deneyim sahibi olunmasına olanak sağlayarak, yaygın ve etkin katılımı ve çoğulculuğu artıran mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir.

Bunun yanında, Türkiye'deki siyasi partilerde demokratik örgütlenme ve parti içi demokrasi anlayışının yerleştirilmesi, farklı siyasal görüşlerin demokratik karar organlarında adil olarak temsili konularında da önemli eksiklikler ve yetersizlikler olduğunu belirtmek gerekir. Gönencin artırılması, yoksulluğun azaltılması, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve kurumsal olarak sosyal devlet anlayışının yerleştirilmesi konularındaki yetersizlikler de, demokrasinin yerleştirilmesi konusunda istenen düzeyde başarı yakalanmasına engel oluşturmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de temsili bir demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla benimsenmesi, yerleşmesi ve başarılı bir şekilde işlemesi konusundaki bu sıkıntılarla ve eksikliklerle iç içe geçmiş, bu sıkıntı ve yetersizlikleri besleyen ya da onlardan beslenen bazı gerilim noktaları bulunmaktadır. Başlıca gerilim noktaları şöyle sıralanabilir:

- ♦ Cumhuriyetin kuruluşunda önemli bir rol üstlenen askeri ve laik sivil bürokrasi ile din ve mezhep temelli cemaatler arasında yaşanan gerilim
- ♦ Küreselleşme ve postmodernizm yönünde yaşanan gelişmeler nedeniyle ulus devlet, ulus ve vatandaşlık anlayışlarının/kavramlarının aşınması ve bunun sonucu olarak ulus altı din, mezhep, soy vb. temelli kimliklerin öne çıkması
- ♦ Katı laiklik anlayışının, postmodern kültür anlayışı ve önem kazanan yeni kimlik anlayışı ile örtüşmeyen yönlerinin belirginleşmesi
- ♦ Cumhuriyetin kuruluş yıllarında modern bir toplumsal yapı oluşturmak için yapılan devrimlerin günümüzde de gerçekleştirilmeye çalışılmasının temel hak ve özgürlüklerle ve Cumhuriyetin diğer ilkeleriyle çatışması
- ♦ Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği küresel aktörlerin etkisiyle ve yönlendirmesiyle hareket etmek durumunda kalması

Bu gerilim noktaları; tarihsel süreçte Cumhuriyet'in; tebaa yerine vatandaş, kul yerine birey, din temelli toplum yerine laik temelli toplum ve kadın-erkek eşitliği, din temelli devlet ve siyaset yerine laik devlet anlayışlarını yerleştirme konularında gösterdiği başarı düzeyinin farklılaşması ve bazen sınırlı kalmasında yatmaktadır. Bu sınırlılıklar, kimlikleri öne çıkaran postmodernizm ve küreselleşme döneminde daha açık ortaya çıkmıştır. Görülmüştür ki, bir toplumu oluşturan temel alt kültürler ve kimlikler, uluslaşma çabasına rağmen varlıklarını koruyabilmiştir. Benzer şekilde, yasalarla sağlanan eşit vatandaşlık, oy ve seçilme haklarına rağmen, kadın siyasal yaşamda eşit yer alamamıştır. Kısacası, çağdaş toplum yapımızda; erkek egemen siyasal yapı ile beraber, din, mezhep, soy temelli cemaatler ve aşiretler var olmaya ve demokratik siyaset yapma biçimlerini etkilemeye devam etmektedir.

Bu bağlamda; AKP'nin son Anayasa reformu çerçevesinde ve diğer tutumlarıyla ortaya koyduğu demokrasi anlayışının daha iyi çözümlenmesi gerekmektedir. Bu çözümlenmenin de; Cumhuriyetin demokrasi geleneğinin ve dünyada günümüzde genel kabul gören demokrasi anlayışının temel niteliklerinin göz önüne alınarak yapılması yararlı ve anlamlı olacaktır.

Anayasa Reformu ve AKP'nin Demokrasi Anlayışı: Muhafazakâr mı yoksa "Cemaat Temelli Çoğunlukçu" Demokrasi mi?

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 22 Temmuz 2007 seçimleri sonrasında yeni bir anayasa taslağı çalışması başlatmıştır. Bugüne kadar hükümetin arkasında durduğu bir taslak metin açıklanmamıştır. Ancak, AKP tarafından kurulan 60. Hükümet'in eylem planında anayasal reformun temel özelliklerinin ne olacağı yer almıştır. Bu planda, anayasal reforma ilişkin olarak; yeni anayasanın toplumsal sözleşme niteliğinde olacağı, mümkün olabilecek en geniş toplumsal uzlaşmayı sağlayacak şekilde, katılımcı bir yöntem izlenerek ve ilgili toplum kesimlerinin görüş ve önerileri de alınarak gerçekleştirileceği, demokratik hukuk devleti niteliğinin güçlendirilmesine öncelik verileceği ifade edilmektedir. Hazırlanacak yeni anayasanın kısa, öz ve açık olacağı; güçler ayrılığının parlamenter sistem esas alınarak açık, net ve anlaşılır bir şekilde yeniden düzenleneceği; temel hak ve özgürlüklerin taraf olunan uluslararası sözleşmelerle ve Kopenhag kriterleri ile tam uyumunun sağlanacağı açıklanmaktadır.

Bu ifadeler üzerine kamuoyunun beklentisi; temel hak ve özgürlükler alanında çağdaş ve demokratik bir topluma yakışmayan kısıtlamaları kaldıran, iktidarın etkinliğini azaltmadan gücünü paylaştıran, yargı bağımsızlığını artıran, çoğulcu toplumsal ve siyasal yapıyı güvence altına alan, ilgili tüm çevrelerin katılımına açık ve müzakereci yöntemle hazırlanacak bir anayasa taslağı idi. Ancak bu beklenti, laikliğin anayasal bir ilke olarak kabul edilmesinin 71. yıldönümünde anayasanın iki maddesinde gerçekleştirilen türban değişikliği ve sonrasında AKP'nin takındığı tavır ve ortaya çıkan kutuplaşma ile boşa çıkmış görünmektedir. Ayrıca, taslağın hazırlanmasında sadece AKP'lilerin yer aldığı, toplumsal ve siyasal uzlaşma arayışı için yeterli çaba harcanmadığı sıklıkla dile getirilmektedir.

22 Temmuz sonrası süreçte, ama özellikle son anayasa değişikliği sürecinde AKP'nin takındığı tutumun değerlendirilmesi; anayasa reformu sürecinde karşılaşılabilecek sorunları anlamak, Türkiye'de çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin kurum, kural ve kültürüyle yerleşmesindeki eksiklikleri görmek ve bunların giderilmesine katkı sağlamak açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede, AKP'nin anayasa reformunu gerçekleştirme mantığı ve yöntemi ile demokrasi anlayışına ilişkin belli başlı gözlemler ve değerlendirmeler şöyle sıralanabilir:

- ♦ AKP, anayasal reform gibi kritik alanlarda Cumhuriyet'ten hesap soran bir tavır takınarak, kemikleşmiş siyasal tabanına mesaj veriyor ve Milli Görüş geleneğinden kopamıyor izlenimi yaratmaktadır. Üniversitelere, yüksek yargı organlarına, muhalif partilere, basın-yayın organlarına ve görüşlere dönük dışlayıcı ve suçlayıcı sert tutum bu izlenimi pekiştirmektedir. Yaklaşan yerel yönetimler seçimlerde ve belirteleri gittikçe güçlenen ABD kökenli bir küresel ekonomik kriz durumunda,

arkasındaki siyasi desteğin saflarını sıklaştırma isteği AKP'yi böyle bir tutuma itiyor izlenimi doğurmaktadır.

- ◆ AKP'nin, Anayasada, kamuoyunun beklentilerinin ötesinde ve aksine, iktidar olarak kendi elini güçlendirecek radikal değişiklikler planladığı izlenimi de yaygındır. Bu doğrultuda, özellikle TBMM temelli ve çok partili parlamenter bir sistemi, çoğunlukçu ve iki ya da üç partili bir sisteme dönüştürme yönünde gözlenen belirtilere değinmek gerekir. Başbakan Erdoğan'ın siyasal sistem içindeki konumunu güçlendirme, yarı başkanlık sistemine kayacak bir yapı getirme, siyasal iktidarı sınırlayacak mekanizmaları zayıflatma yönünde açıklamaları bulunmaktadır. Bunun yanında, TBMM ile birlikte egemenliği halk adına kullanan ama güçler ayrılığı çerçevesinde işleyen devlet kurumları ile medya ve sivil toplum kuruluşları üzerinde de kontrolünü artırma çabaları düşündürücü gelişmelerdir. YÖK'ün, Yargıtay'ın ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısında, genel olarak yargı sisteminde öngörülen, ama milletvekilliği dokunulmazlığına dokunmayan düzenlemeler buna örnek olarak verilebilir.
- ◆ Son anayasa reformu girişiminin, AKP Hükümeti'nin son 5 yılda yaptığı ya da yapamadığı ve 10. cumhurbaşkanı Sezer'in vetosu nedeniyle yasalasamayan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, Bölgesel Kalkınma Ajansları Yasa Tasarısı, Yerel Yönetimlere ve 2B alanlarına ilişkin yasal düzenlemeler gibi anayasa ve yargı kararlarına uygunluğu tartışmalı yasal düzenleme ve faaliyetlere anayasal taban oluşturma endişesinin de bir ürünü olduğu görülmektedir.
- ◆ İnsel (2008), Türkiye'ye özgü esnaf ve tüccar ağırlıklı burjuvaziye arkasına alan AKP'nin, muhafazakar ataerkil değerler etrafında siyasal alanda hâkimiyet kurduğunu belirtmektedir. Bu hakimiyetine rağmen, AKP'nin, hem genel olarak, hem anayasa değişikliği sürecinde, hem de yerel seçimlerde bu hâkimiyetini daha da pekiştirmek, kendi etrafındaki mutabakat cephesini genişletmek ve elini güçlendirmek için halen ciddi bir uğraş içinde olduğu gözlenmektedir. Alevilere yaklaşma çabası, yoksullara dönük yardımlar, GAP'a ve Doğuya verilen önem ile Kürt kökenli vatandaşları kazanmaya dönük çabalar, yandaş STK'lara destek verme çabaları, 145 maddelik yeni eylem planında çiftçiye, esnafa ve küçük tüccara yönelik önemli kredi destekleri, KÖYDES, BELDES ve AB destekli yerel kalkınma programları, çiftçiye mazot desteği, tarım destekleme alımları gibi uygulamalar bu çabalara verilebilecek örneklerdir. *Anayasa değişikliği dahi yapabilecek düzeyde güce sahip bir iktidarın daha fazla güç arayışı, nedenleri üzerinde dikkatle düşünülmesi ve izlenmesi gereken bir süreçtir.*
- ◆ AKP'nin arkasındaki çoğunluğu artırarak daha güçlü olma çabası normal demokratik bir katılım ve müzakere süreci olmaktan çok, otoriter nitelikte, AKP'nin belirlediği biçimde ve süreçlerde, yine büyük ölçüde kendi belirledikleri aktörlerin katılımı ile yürütülmektedir. Anayasa paketi ya da diğer birçok yasanın (Kamu Yönetimi Temel Kanun

Tasarısı⁵ ile sosyal güvenlik reformuna ilişkin birçok yasal düzleme gibi) hazırlanmasına ilişkin süreçte bu açıklıkla gözlenmiştir. Böyle bir çaba başlı başına, AKP'nin çoğulcu demokratik parlamenter sistemi, çoğunlukçu iktidar yapısı olarak algıladığının, ya da İnsel'in (2008) ifadelendirmesi ile, AKP'nin "demokrasiyi çoğunluk tahakkümüne indirgeme" eğiliminin bir göstergesidir.

- ◆ AKP'nin anayasa reformu çerçevesinde oluşturmaya çalıştığı uzlaşının, Kürtler, Aleviler, cemaatler vb. üzerinden yapılması; din, mezhep, aşiret ya da soy temelli siyasetin meşrulaştırılmaya ve siyasetin de bu tanımlama çerçevesinde yapılmaya çalışıldığı izlenimi de vermektedir. Böyle bir yaklaşımın; halen büyük ölçüde ulusal kimlik ve egemenlik, vatandaşlık, laiklik, bireysel ve siyasal özgürlükler temelinde yürütülen siyaset yerine, cemaat ve din temelli siyaseti ve karar verme mekanizmalarını meşrulaştırma olasılığı yüksektir. Bu din ve cemaat temelli yaklaşım, AKP'nin sivil toplum anlayışına ve ilişkilerine, bürokrasiye yaptığı atamalarına, yoksulluk yardımları ile yerel hizmetler başta olmak üzere bazı alanlardaki kamusal hizmet sunum biçimlerine de yansımaktadır.
- ◆ İnsel (2008), AKP'nin son türban düzenlemesi ile, bireysel haklar ve özgürlükler alanına ilişkin olan ve çok daha genel olarak düzenlenmesi gereken bir konuyu, bir cemaat hakkının kullanımına dönüştürerek çözmeye çalıştığına işaret etmektedir. Ancak, AKP'nin MHP ile uzlaşarak TBMM'den geçirdiği, üniversitede türban serbestisi sağlayacak anayasa değişikliğine ilişkin yasanın iptali için, Anayasa Mahkemesi'ne CHP ve DSP iptal davası açmıştır. Ayrıca, diğer birçok eylemiyle birlikte, AKP'nin bu son anayasa değişikliği girişimini laik devlet anlayışına aykırı bulan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, bu partinin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle, kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne 14 Mart 2008 tarihinde başvuruda bulunmuştur.
- ◆ İnsel (2008), din, mezhep, aşiret ya da soy temelli siyasetin bir başka örneğini de vermektedir. Yazar, Kürt kimliğinin tanınması etrafındaki siyasallaşmayı, AKP'nin muhafazakâr-otoriter siyasal İslamcı çizgisinde eriterek çözmeyi planladığını belirtmektedir.

Bu örneklerin artırılması olanaklıdır. Ancak belirtilen bu örnekler AKP'nin daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi, daha fazla hukuk devleti söyleminin, gerçekten çağdaş, demokratik, laik ve çoğulcu bir perspektife dayanmadığını göstermektedir. Devletin değişik organları arasında dengelenen gücü, çağdaş özgürlükçü ve çoğulcu demokratik bir anlayışla bağdaşmayan bir biçimde, çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla AKP'nin tekelinde toplanmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca, bu çabalar bir (yarı)

⁵ Yasa tasarısının tam adı "Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun"dur. Bu yasa tasarısı halen TBMM'de beklemektedir. Ancak, yasanın öngördüğü birçok düzenleme, yürürlüğe giren diğer yerel yönetimler yasalarıyla uygulamaya konmuştur.

başkanın önderlik edeceği cemaat temelli siyasi yapılanmayı ve totaliter nitelikli çoğunlukçu bir yönetsel sistemi çağrıştırmaktadır. Bu batılı anlamda bir muhafazakâr demokrasi söylemi ile de örtüşmemektedir. Aksine, son dönemde belirginleşen kendi siyaset yapma biçimini meşrulaştıran ya da ona uyan cemaatçi, din ve aşiret temelli yapılanmanın, demokratik süreçlerde daha etkin olmasını sağlayacak açılımlara kapıyı aralar nitelik taşımaktadır.

Kısacası, bu gelişmelerin, ulus-vatandaş-meclis temelli laik temsili parlamenter sistem yerine, AKP'nin cemaat temelli çoğunlukçu (İslami) bir demokrasi anlayışını yerleştirilmeye çalışıldığına işaret ettiği söylenebilir. Tüm bu tablonun, kurumsal sosyal devlet anlayışından uzaklaşarak, sivil toplum ve cemaat temelli bir dayanışmanın öne çıkarılması ile tamamlandığı görülmektedir.

AKP'nin son döneminde belirginleşen bu tutumu, çoğulcu, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anlayışı yansıtmamaktadır. Yasama ve yürütmede elde ettiği gücü, sivil toplum, sendikalar, yargı, üniversiteler, medya, ticaret gibi her alanda yaygınlaştırmaya çalışan bir yaklaşım, AKP'nin 22 Temmuz'da halkın kendine gösterdiği güveni ve demokratik sistemi kötüye kullanarak, "çoğunluk tahakkümüne dönüştürme" eğilimine girdiğine işaret etmektedir. Geline bu çizgide AKP'nin kurucu ve lider kadrolarının Cumhuriyet ile sorunlu ve kavgalı Milli Görüş geleneğinden geliyor olmasının da muhakkak ki önemli bir etkisi vardır. Bunlara rağmen, siyasal iktidar olmak, sorumlu olmayı ve toplumu rahatlatacak çözümler üretmeyi zorunlu kılar. Bu nedenle, AKP'nin, başlattığı anayasal reform sürecini, yukarıda belirtilen sıkıntılı tutum ve eğilimlerini gözden geçirerek sürdürmesi gerekmektedir. Bunu da, Cumhuriyetin temel kazanımları ve değerleri ile bireysel temel hak ve özgürlüklerin özü arasındaki dengeyi bozmadan, laik Cumhuriyetin, hukuk devletinin ve demokrasinin temel kurumlarını ve süreçlerini yıpratma davranışından vazgeçerek, mümkün olan en katılımcı biçimde ve eleştirel görüşlere de yer vererek, gerçekten özgürlükçü, eşitlikçi ve çağdaş demokratik çizgide yapma zorunluluğu vardır. 1999-2001 döneminin siyasal, ekonomik ve finansal krizlerinden sonra çoğunluğu ele geçiren bir siyasal partinin, iktidar gücünü pekiştirmek adına, Türkiye'de kurulu demokratik ve laik sistemin rotasını değiştirmek istemesi sorunlu bir yaklaşımdır.

Sorunlarına rağmen, kurulmuş ve önemli ölçüde gelişmiş ve yerleşmiş olan demokratik, laik, sosyal hukuk devleti sistemimizi daha da ileriye götürmek, temel kaygı olmak durumundadır. Bu süreçte, yukarıda belirtilen evrensel demokratik kurumlar, değerler ve ilkeler doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayan ama Cumhuriyet döneminde önemli ölçüde gelişen ve yerleşen demokratik gelenek ve kurumlarımızın dikkate alınması zorunludur. Bu süreçte, AKP'ce tanımlandığı biçimiyle demokratik hukuk devlet anlayışını geliştire söylemi de yetersizdir. Vazgeçilmez olarak oturan yapı, demokratik, laik sosyal hukuk devlet yapısıdır. Bu yapıda herhangi bir temel niteliğin dışarıda bırakılarak yapılacak düzenlemelerin sıkıntı yaratması kaçınılmazdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Demokratik sistemlerin başarılı olması için, demokrasinin demokratik ilkeler doğrultusunda çalışmasını sağlayacak değer ve kurumların yaygınlaşması, demokrasi kültürünün, müzakere ve uzlaşma anlayışının yerleşmesi gereklidir. Demokrasinin kurumları, ilkeleri ve değerleri bizim sistemimizde ve kültürümüzde de, eksiklerine rağmen, önemli ölçüde benimsenmiştir. Ancak, bunu yeterli görerek, Türk demokrasisinin gerçekten yetersiz olduğu alanlarda güçlendirilmesi gereği göz ardı edilmemelidir. AKP'nin anayasa reformuna ilişkin eylem programında yer verdiği ilkeler bu bağlamda genel olarak olumlu olmakla beraber, ortaya konulan ilkelerle, sergilenen tutumun örtüşmediği gözlenmektedir. "Özellikle tüm kesimlerin dahil olacağı bir tartışma zeminine taşımadan tek başına 'sivil anayasa' hazırlaması, bazı alternatifli maddelerin, Cumhuriyet'in temel niteliklerini aşındıracağı endişesi, iktidara olan güvensizliği" beslemektedir (Tunç, 2008: 8). İktidarın, toplum sözleşmesi niteliğinde olacak bir anayasa için yeterli düzeyde samimi ve inandırıcı çaba harcamaması ise, iktidarın anayasa reformunu gerçekleştirme yeterliliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Ayrıca, "çoğunluk bende, istediğimi yaparım" tavrı ile ya da oç alma duygularıyla, toplumsal uzlaşma aramadan gerçekleştirilmeye çalışacak her türlü reform ya da anayasa, yeni reform ya da anayasa arayışlarını başlatacaktır. Anayasalar, toplum sözleşmesi niteliğinde metinlerdir. Bu nedenle, farklı görüş ve kesimlerin de anayasa yapma sürecine eşit ve etkin olarak katılmaları zorunludur.

İktidar partisi olan AKP tarafından, parti sayısı azaltılarak 2 ya da 3 partili bir sistem ile yarı başkanlık sistemi yönünde yapılmak istenen dönüşüm, güçlü parlamento merkezli gelişen demokrasimizin ve laik sosyal devlet anlayışının rota değiştirmesine yol açacaktır. Ayrıca, 150 yıla yaklaşan demokrasi deneyiminin ve birikiminin bir kenara itilmesi anlamı taşıyacaktır. *Böyle bir yaklaşımdaki en temel sorun, sistemin rotasını değiştirmeye harcanan çabanın, demokratik, laik sosyal hukuk devleti yapısının güçlendirilmesi için harcanmamasıdır.*

Ayrıca, Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve jeopolitik koşulları ve özellikleri dikkate alındığında, yarı başkanlık sisteminin ülkemize uygunluğu oldukça tartışmalıdır. Doğrudan halk seçimine dayalı bir başkanlık sistemi, diktatörlük riskini artıracaktır.⁶ Cemaat temelliliğe oturtulmaya çalışılan siyaset anlayışı ile birlikte düşünüldüğünde, bu sonucun ortaya çıkma olasılığı daha da yükselecektir. Cumhuriyet döneminde yerleşen temsili parlamenter demokrasiden, cemaat temelli çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına kaymayı kolaylaştırıcaktır.

⁶ Başkanlık sistemi konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz. Kamalak, 2007.

Böyle bir demokrasi anlayışının, Batıda gelişen toplulukçu demokrasi anlayışından ya da muhafazakâr (Hıristiyan) demokrat yaklaşımdan farklı olduğu da açıktır. Bu yaklaşımlar, bireyciliğin, özgürlük ve eşitlik anlayışının, çoğulculuğun, hoşgörü ve uzlaşma kültürünün yerleştiği, sosyal devletin güçlü, hukukun üstünlüğü anlayışının yerleştiği, eğitim düzeyinin yüksek olduğu toplumsal yapılar ve siyasal sistemler içinde gelişmiştir. Evrensel ve çağdaş demokrasi ve hukuk devleti normlarıyla uyumludur. Ancak, ulusal kimlik ve birlik tartışmalarında toplumsal uzlaşmaya henüz varılamayan Türkiye’de, siyasal sistemin işleyişinde cemaatlerin, aşiretlerin ve dinin etkisini artırmak ve dini önderleri ve aşiret liderlerini öne çıkarmak, cemaat temelli çoğunlukçu bir demokrasi anlayışının gelişmesine katkı yapsa da, evrensel normlara uygun çağdaş ve çoğulcu bir demokrasinin yerleştirilmesine katkı yapmayacaktır. Ayrıca, çoğunluğun diktatörlüğüne yol açma ya da kaosa sürüklenme riskini artıracaktır. Bunun beraberinde getireceği tepkilerin ya da sistemin kendini koruma refleksinin ortaya çıkarabileceği karşı diktatörlükler ya da otoriter yapılar da, Türkiye’de var olan demokratik sisteme, kurumlara, ilkelere ve değerlere bir o kadar zarar verecektir.

Kültürel, düşünsel ve siyasal farklılıkların özgürlüğü artıran kültürel zenginlik unsurları olarak görüldüğü, hoşgörü ve barış kültürünün yaygın olduğu bir çoğulcu toplumsal ve siyasal yapıyı yerleştirmek için daha fazla çaba harcamak gerekmektedir. Anayasal, siyasal ve yönetsel sistemin, toplumun çok sesliliğini ve renkliliğini yansıtacak ve dengeleyecek, bir grubun diğer grup(lar) üzerinde tahakkümünü engelleyecek, farklı görüşlere var olma ve siyasal temsil hakkı tanıyacak, farklılıkların ikincilleştirilmesini ya da ötekileştirilmesini önleyecek nitelikleri geliştirilmelidir. Özgürlükçü, müzakereci ve katılımcı nitelikleri geliştirilmiş böyle bir demokratik sistem, çoğunluğa yönetim hakkı tanırken, azınlıkta kalan görüş(ler)e de yaşama ve ileride iktidara gelme fırsatı veren, temel hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alan, halkın yönetime doğrudan katılımına çeşitli ve daha fazla yol ve mekanizmalarla olanak sunan bir sistemdir.⁷

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye’de esas sorun, demokratik sistemin evrensel normlara daha uygun hale getirilmesi sorundur. *Türkiye’nin, sosyal haklar ile diğer temel hak ve özgürlüklerin çağdaş normlarda yerleştiği; katılımcı, müzakereci ve çoğulcu demokrasi kültürünün ve kurumlarının özümsemişi; hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsendiği; daha ileri ve özgürlükçü medeniyet düzeyine ulaşmış bir Cumhuriyet özlemini gerçekleştirmeye gereksinimi vardır.* Demokrasinin ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılabilmesi, vatandaşlarımızın insan onuruna ve saygınlığına yakışır bir yaşam düzeyine kavuşmalarına da bağlıdır. Yüksek gelir eşitsizliklerinin var olduğu, bölgelerarası gelişmede hakkaniyetli bir dengenin sağlanamadığı, yoksulluğun ve eğitimsizliğin yaygın olduğu bir ortamda tahakküm ilişkilerinin, demokrasi karşıtlığının ve diktatörlük eğilimlerinin yaygın olması

⁷ Demokratik ve özgürlükçü toplum ve devlet anlayışını en açık şekilde ifade eden çalışmalardan biri olarak bkz. Popper, 1989.

ve hatta artması kaçınılmaz olacaktır. Eğitimsizliğin, eşitsizliklerin ve yoksulluğun yaygın olduğu bir ülkede, haklar, özgürlükler, sorumluluklar ve demokrasi gelişmeyecek ve yerleşmeyecektir. *Bu nedenle, çağdaş normlarda yerleşmiş bir demokratik, laik, sosyal hukuk devleti hedefi, herkes için yol gösterici olmalıdır.*

Kaynakça

- Almond, G. & Verba, S., 1963, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton.
- Babbio, N., 1987, *The Future of Democracy*, Oxford University Press, Oxford.
- Barry, N. P., 2004, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Erdoğan, M. & Şahin, Y., 2. Basım, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____, 1981, *An Introduction to Modern Political Theory*, St. Martin's Pres, New York.
- Beetham, D. & Boyle, K., 1998, *Demokrasinin Temelleri*, çev. Bıçak, V., Liberte, Ankara.
- Benhabib, S., 1996, "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy", içinde *Democracy and Difference*, ed. Benhabib, S., Princeton University Press, Princeton.
- Çandar, T., 1999, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*, İmge, Ankara.
- Cohen, J., 1997, "Deliberation and Democratic Legitimacy", içinde *Deliberative Democracy*, ed. Bohman, J. & Rehg, W., The MIT Press, Cambridge, Mass., s. 67-91.
- Dahl, R. A., 1998, *On Democracy*, Yale University Press, New Haven & London.
- Duverger, M., 1986, *Siyasal Rejimler*, çev. Tunçdoğan, T., Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Galbraith, J. K., 1996, *Good Society: The Humane Agenda*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Giddens, A., 2000, *The Third Way and Its Critics*, Polity Press & Blackwell Publishers, Cambridge & Oxford.
- Goodwin, B., 1982, *Using Political Ideals*, John Wiley and Sons, New York.
- Gutmann, A., 1993, "Democracy", içinde *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, ed. Goodin, R. E. & Pettit, P., Cambridge, USA: Blackwell, s. 411-421.
- Gutmann, A. & Thompson, D., 1996, *Democracy and Disagreement*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge & London.
- Hayek, F. A., 1993, *Sosyal Adalet Serabı (Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük)*, Cilt II, çev. Erdoğan, M., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Held, D., 1992, "Democracy: From City-states to a Cosmopolitan Order?" *Political Studies*, XL, Special Issue, s. 10-39.
- Heper, M., 1992, "The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy: Turkey and Germany Compared", *Comparative Political Studies*, 25 (2), s. 169-194.
- İnsel, A., 2008, "Muhafazakar Otoriter İttifak", *Radikal* 2, 3 Şubat.
- Kamalak, İ., 2007, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Keyman, F., 1999, *Türkiye ve Radikal Demokrasi: Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C., 1992, "Siyasi Tarih (1923-1950)", içinde *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Can Yayınevi, İstanbul.
- Lipset, S. M., 1993, "Reflections on Capitalism, Socialism and Democracy", *Journal of Democracy*, 4 (2), s. 43-55.

- Lowi, T., 1995, *The End of the Republican Era*, University of Oklahoma State Press, Norman & London.
- Mouffe, J., 1999, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralizm?" *Social Research*, 66 (3), Fall, s. 745–758.
- , 1996, "Radical Democracy or Liberal Democracy?" içinde *Radical Democracy: Identity, Citizenship and the State*, ed. Trend, D., Routledge, New York & London, s. 19–26.
- , 1993, "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?", çev. Küçük, M., içinde *Modernite versus Postmodernite*, der. Küçük, M., Vadi Yayınları, Ankara, s. 182–196.
- Norman, W. J., 1993, "A Democratic Theory for a Democratizing World? A Re-assessment of Popper's Political Realism", *Political Studies*, XLI, s. 252–268.
- O'Neil, M. & Austin, D., 2000, *Democracy and Cultural Diversity*, Oxford University Press, New York & Oxford.
- Özbudun, E., 1993, "Türk Siyasal Sisteminde Değişim ve Süreklilik Unsurları", *Türkiye Günlüğü*, 25, Kış, s. 13–15.
- Peters, G., 1996, *The Future of Governing: Four Emerging Models*, University Press of Kansas, Lawrence, Kansas.
- Popper, K., 1989, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Türkçesi: Tunçay, M., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Sallan Gül, S., Gül, H. & Okçu, M., 2004, "Toplulukçuluk", içinde *Çağdaş Kamu Yönetimi II- Konular Kuramlar Kavramlar*, ed. Acar, M. & Özgür, H., Nobel, Ankara, s. 321–353.
- Sartori, G., 1996, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Karamustafaoğlu, T. & Turhan, M., Yetkin Yayınları, Ankara.
- Schmidt, M. G., 2002, *Demokrasi Kuramına Giriş*, çev. Köktaş, M. E., Vadi Yayınları, Ankara.
- Schumpeter, J. A., 1941, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen & Unwin, London.
- Tekeli, İ., 2006, *Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları*, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları – 1, 2. Baskı, Genç Offset, Ankara.
- Touraine, A., 2002, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* 2. Baskı, çev. Kunal, O., YKY, İstanbul.
- Trend, D., 1996, "Democracy's Crisis of Meaning", içinde *Radical Democracy: Identity, Citizenship and the State*, ed. Trend, D., Routledge, New York & London, s. 7–18.
- Tunç, H., 2008, "Cumhuriyet'in Felsefesi mi Değiştirilmek İsteniyor...", *Barem: Siyaset, Ekonomi ve Kültür*, 4 (43), Şubat, s. 8–11.
- Türköne, M., 2005, *Siyaset*, 2. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Üskül, Z., 2006, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl*, Yayın No: TÜSİAD-T/2006-12/426, TÜSİAD, İstanbul.
- Walzer, M., 1983, *Spheres of Justice*, Basic Books, New York.